

FATABUREN 1973

fataburen

Nordiska museets och Skansens årsbok 1973

Redaktion: Christian Axel-Nilsson · Nils Erik Bæhrendtz
Harald Hvarfner · Skans Torsten Nilsson
Layout: Torsten Stäåf
Tryck: Tryckeribolaget Ivar Hæggström AB 1973
ISBN 91 7108 068 6

Pärmens färgbild: Veteranen berättar. Detalj av en akvarell av
Bengt Nordenberg 1854. Privat ägo.

Minner fra en norsk vestlandsbygd på 1880- og 90-talet

Begge mine foreldre var fra Nordfjord. Min far, Peder Andreas Rasmussen Kirkhorn, var født i Hornindal i 1836. Min mor, Johanne Hansine Jørgensdatter Langeland, kom fra Nordfjordeid og var født i 1838.

Min fars foreldre begynte som bønder, men endte på en mager og steinfull husmannsplass. Farmor, som var født i 1810, levde til hun var 102 år, trass i at hun var oppfôdd på barkebrød. Hun leste alle sine dager uten briller. Min mors foreldre var gårdbrukerfolk.

I 1864 bygslet mine foreldre plassen Rabben under gården Kirkhorn, og der er jeg født og vokste opp.

Husmannsplassen og familien

Til plassen hørte ca 20 mål jord, som var mager og full av stein. Far overtok plassen helt udyrket, og vesentlig med egne hender brøytet han og dyrket 8—10 mål. Han betalte 130 daler kontant for han begynte å rydde bruket. Årlig skulle han svare seks arbeidsdager og mor tre. Dette var aldri effektivt, da bonden stadig skyldte far penger for utført snekkerarbeid. Daglønnen var ca 1 ort = 80 öre, tror jeg. Dertil kosten.

I sommerhalvåret drev min far som bygningsmann på forskjellige steder fra Ålesund og helt til Lofoten. Han reiste som regel straks våronna var

unnagjort. Slåtten måtte besörges av kone og barn og med litt leiehjelp. All gjödsel ble dradd ut uten hest, og alt høy ble båret inn. Litt ekstrakhjelp ble nödvendig, men far leide alltid av folk han hadde penger til gode av – aldri av bonden. Far anså håndverket som sitt hovedyrke. Plassen fikk hans arbeidskraft når det var mulig for andre gjöremål, og den dyrkede jord var holdt i god stand. — I vinterhalvåret snekret han, og hadde da tre, til dels fire, læregutter. Disse betalte en krone måneden i «skolepenger». Der ble forarbeidet møbler av forskjellig slag.

Mor arbeidet bare noen få ganger for bonden, og da var barna så store at de kunne rusle omkring selv. Ellers var mors arbeid som for alle gifte kvinner på den tid: stelle fjös, reparere klær och lage mat. Klesvask og renhold ble utfört av henne. Dertil strikket hun alt som trengtes til hele familien. Om vinteren spant og vevde hun alt som trengtes til klær, skjorter og undertöy. Ulltöy (undertöy) sydde hun for hånd, skjorter likeså, mens overtöy ble sydd av en kvinnelig skredder som kom i huset gjerne én gang om året. Ulltepper og åklær ble vevd av mor. Hun hadde aldri leiehjelp.

Vi var fire barn, tre gutter og en jente.

1. Hornindalsvatnet, Sogn og Fjordane. Fot. Lindal 1888.

Mine to brødre husker jeg lite til fra barndomshjemmet. Da jeg ble født, var min eldste bror (Jørgen) på seminaret. Han døde som skoleinspektør i Eidsvoll i 1920. Bror nr. 2, Rasmus, reiste til Amerika 17 år gammel, da jeg var 2 år. I Amerika hadde han god framgang. Han var innehaver av den eneste forretning i Rustad, Minnesota, hvor han solgte alt mulig: kolonial, manufaktur, sportssaker og landmannsprodukter. Han forærte byen jord til kirke og skoletomter. Dertil hadde han en farm utenfor byen, og i 1920 stiftet han sin private bank.

Min søster Johanne var 7 år eldre enn jeg og reiste til Amerika straks hun var konfirmert. Da jeg besøkte

henne i 1950, hadde vi ikke sett hverandre på 57 år. Hun hadde styrt huset for min bror til han giftet seg, og selv giftet hun seg med byggmester Ole Flore, som også stammet fra Nordfjord.

Hus og daglig underhold

Alle hus på plassen var bygd av far for egne midler. De var således hans eiendom og ble da selvfølgelig holdt i orden av ham.

Der var tre hus, ett for beboelse, og dessuten eldhus og låve med fjøs.

Stuebygningen var ca 60 m² og inneholdt en stor stue, en kove (senere brukt som kjøkken), en liten gang, et kammers for alle slags klær, og et kammers for matvarer. I 1897 ble

2. Stue og låve på husmannsplassen Kallen, Innvik, Sogn og Fjordane.

huset påbygd tre stokkeomfar i høyden, slik at der ble bra plass i andre etasje. Der var gode kjellere under stuen og koven.

Innboet var nokså standardisert, og ikke stor forskjell på husmannens og bondens utstyr.

I stuen en dobbeltseng, et stort bord og langbenk, fire småstoler og en lenestol. Det siste var ikke alminnelig, selv på gårdene. Som oppvarming tjente en stor kokeomn, som slukte en masse ved med lite varmeeffekt. Denne ble i mine guttedager byttet ut, og der kom en bra etasjeomn. Omnen på kjøkkenet ble erstattet av en komfyr.

Far og mor hadde fellesseng, og jeg delte seng med min 7 år eldre søster

til jeg ble 5 år. Om vinteren hendte det ikke sjelden at jeg måtte dele seng med en eller annen av fars snekkertilæringer. Dette medførte et par ganger at jeg fikk utøy på meg.

Den store stuen var om vintermånedene snekkerverksted. Der kunne da bli plassert opptil fire høvelbenker. På kjøkkenet fantes fem større og mindre gryter, i eldhuset en stor kopperkjele på ca 100 liter, som bruktes når der ble brygget til jul. I stuen ingen potteplanter. På veggene to bibelske bilder, og boksamlingen bestod av en bibel og Linderots huspostill, som jeg ikke var begeistret for. Jeg måtte nemlig lese søndagens evangelium før vi gikk i kirken, og Linderot skrev side opp og side ned

med mørke svovelprekener, og mer enn én kveld lå jeg våken av helvetesfrykt. (12 års alder.) Det hendte at mens jeg måtte sitte og lese Linderot, gikk kamerater utenfor og blistret på meg. For å bli fortere ferdig, fant jeg det praktisk å ta to blad når jeg bladde om; men det måtte omhyggelig forberedes så det ikke ble oppdaget. Engang var jeg svært uheldig med å ta to blader, idet jeg derved kom ut i neste søndags evangelium.

Kostholdet var svært enkelt. Til frokost flattbröd, spekekjøtt og gjerne kalde poteter. Middag: Gröt med surmelk. Nonsmat (kl. 16): Spekesild, flattbröd, nykokte poteter og surmelk. Aftens (ved 21-tiden): Oppvarmet gröt fra middagen, oppskåret i skiver og varmet i sur melk. Alle hadde sin egen, merkede skje, som ble vasket en og annen gang. Gafler ble ikke brukt. Vi fikk alltid nok av den mat som var. Vi kjøpte aldri mel, men korn som far malte selv. Kjøpte aldri noe hos gårdbrukeren. Vi hadde aldri støtte av noen art, og min far var en tid bygdens største skattyter. Han hadde da 16 kroner i skatt.

Klærne ble alltid sydd hjemme av en kvinnelig skredder. Undertøy ble spunnet, vevd og sydd med hånd av min mor.

Sko ble laget av en skomaker som reiste fra hus til hus, og det ble brukt hjemmegarvet lær.

Vi hadde vanlig tre sett klær: *kirkeklær*, som ved hjemkomsten fra kirken ble byttet med *helgaklær*, der-til kom *arbeidsklær*. Alle skjorter ble sydd for hånd, av husmoren.

Vi avlet de poteter som trengtes, litt korn og resten høy. Vi hadde mange bærbusker, som min eldste

bror plantet etter han var blitt lærer. Dessuten tre epletrær som aldri bar frukt, samt en del kirsebærtrær, som var ganske rikt bærende. Vi solgte atskillig ripsbær, og prisen var 5 öre literen. — Om sommeren solgte vi også litt melk, 10 öre literen. — Så langt tilbake jeg husker, hadde vi tre kuer og fem til åtte sauer. De var alltid velfødde, og det var ikke alminnelig den gang.

Dramatikk i arbeidet

Til dyrene ble hentet for på idag ukjente måter. Fjellslått med opptil over en mils transport. Selvfølgelig seterslått også. Da far kom i 55 årsalderen, fant han ut at det var bedre å bryte mer ny jord hjemme enn å fare land og strand etter dyreføde, og da med henblikk på kommende dager da alderen ville hindre fjellslått.

Vi hadde beiterett til alle dyr i fellesbeite både i skogen og på fjellet. Vedrett i bondens skog etter anvisning, men måtte ta brenselet høyt oppe og i farlig terreng.

Det var alltid en spennende og urofylt tid når vinterveden skulle hugges og transporteres så langt ned at den kunne kjøres. Når veden var felt høyt oppe i fjellet, måtte den trekkes frem på et stup hvor den ble kastet utfor. Så var det å slite den fra hverandre og dra den frem på en «løype». Her ble veden (risveden) lagt sammen omtrent som et lass, tett frem på utforrennet. Så galdt det å få «lasset» på glid, og far kastet seg da oppå og satt og styrte det hele så det ikke skulle fare bort i skogen og henge seg opp. Farten ble ikke liten, og i de fleste tilfelle gikk lasset helt ned til kjörbar vintervei. Jeg satt

3. Høybæring, Geiranger, Møre og Romsdal. Fot. Wilse 1926.

lengst bak i lasset og syntes det var veldig moro, for strykende gikk det.

Hösten 1893 gikk det imidlertid galt. Når trærne var kvistet, ble stokkene sendt utfor én for én. Vi hadde en ganske stor bjerkestokk som skulle sendes utfor. Far stod ved forenden med en håndspik (spett av tre) for å få stokken på rett vei. I det samme stokken vippet utfor, slo den bena unna far, som ble revet med utfor. Jeg stod og så på at han gikk rundt to eller tre ganger i løse luften. Jeg satte utfor, men hvordan jeg klarte å komme helskinnet ned, er meg fremdeles en gåte. Da jeg kom ned, lå far besvimt og blodig med hodet i en snöfonn. Hadde han reist ca 20

cm lenger, ville han ha kløvd hodet på en spiss stein.

Heldigvis var der naboer som også holdt på med vedarbeid 4 till 500 meter lenger nord, og jeg skrek da alt jeg kunne om hjelp. De var hurtig på pletten, og vi fikk i fellesskap brakt far hjem og i seng. Prestefruen ble budsendt og kom og vasket ut sårene og forbandt etter beste evne. Å sende bud på legen var vanskelig. Først måtte en gå to og en halv mil (telefon kom senere), og når en så kom til Faleide, hvor legen bodde, var det ofte at han kunne være i Innvik, Oppstryn eller på en eller annen fjellgård. Lege ble derfor ikke budsendt. Etter denne hendelse ble det

4. Höyet ble lagt i en sekk og rullet ut for skrenten. Sandane-seteren, Bjerkreim, Rogaland. Fot. 1942.

umulig for meg å sove. Rett som det var måtte jeg opp om natten for å undersøke om far pustet. I denne tiden var jeg veldig nervøs, og da jeg senere forlot hjemmet, hadde jeg alltid en urolig tid om høsten inntil jeg fikk brev om at vinterveden var på plass.

Om våren hadde vi også et arbeid som ikke var uten faremomenter, nemlig når seterhöyet skulle hjem. Fra seteren var det så bratt att det var umulig å kjøre. Vi slo oss da sammen to og to naboer, for å kunne klare arbeidet.

Höyet ble lagt i meis, som var laget av tau og bundet som et stort nett med en diameter av nær 2 meter. Höyet ble stappet og tråkket så hardt

som mulig. Det måtte fraktes hjem på skaresnö, og vi måtte starte straks det var lyst om morgenen hvis der skulle være håp om å få höyet ned til kjørbart terreng for solen gjorde snöen blöt. På bar mark var det vanskelig, da terrenget var så fullt av skarpe steiner som skar av meisetauet, og dels store rötter hvor meisene gjerne hengte seg fast. Terrenget skradde ut mot elven, som gikk i en dyp klöft. Kom en meis ut av styring, kunne den fare på elven og ville da være tapt.

Meisene måtte slippes én og én et begrenset stykke om gangen, så farten ikke ble større enn at én mann greide å stoppe den. Når alle meisene var kommet én etappe, var det å begynne på nytt, slippe én og én meis for å samle dem på et nytt sted. Terrenget måtte vurderes og tas til hjelp. Hvis det var for sent på dagen og meiseförerne begynte å slå igjennom snöen, var det meget vanskelig å være snar nok til å fange inn meisene. For oss unggutter var jobben med seterhöyet en morsom sportslig begivenhet. Det skaffet spenning og god övelse i orienteringslöp. Vi trengte ikke dyre sportsplasser for å få herredömmen over kroppen.

Ökonomi og binäring

Når far var forholdsvis velstilt, var grunnen at han var ansett som en spesielt dyktig snekker, og derfor alltid hadde fullt opp av arbeid. En stor hjelp på ökonomien var det også at mine foreldre hvert år fikk 50 dollar i julepresang av min bror i Amerika. Disse penger ble aldri rört, men skulle stå til de ikke orket å arbeide mer.

At utvandrere støttet sine foreldre var den gang alminnelig, mens foreldrepåskjøttene opphørte når barnet var konfirmert. Jeg fikk gå et 12 ukers fortsettelsesskolekurs året etter konfirmasjonen; men de 4 kroner jeg hadde spart sammen, måtte jeg bruke til skolebøker.

Det var med husmenn som med bønder; økonomien varierte og berodde på ektefellenes dyktighet, arbeidsevne og arbeidsvilje. Gårdene i Hornindal er jo som regel små, og med datidens dyrkningsarealer — og hjelpemidler — var det meget vanskelig å leve bare av jordbruket. (Smørprisen var kr. 1,70 pr. kg.) Felles for gårdbrukere og husmenn var derfor at der trengtes litt fortjeneste ved siden av jordarbeidet.

De aller fleste — både bønder og husmenn — var ljasmeder. Om vinteren var det hver morgen fra kl. 6 full musikk rundt omkring av slegger som danset på amboltene.

Smiene ble gjerne bygd en 50 meter fra den øvrige bebyggelse grunnet brannfaren.

En flittig ljasmed klarte gjerne å lage en tylvt smålås pr. dag. Prisen var 35 øre stykket. Herfra måtte trekkes utgifter til jern, stål og kull.

Trekull brente de gjerne selv. De fór da høyt opp i skogen og hugg sammen bjerk til kullbrenning. Det ferdige trekull var lett i vekt og kunne derfor bæres på ryggen hjem.

En ung mann skulle gjerne prøve seg minst ett år på vinterfiske. Det hørte likesom med for å kunne være «fulvoksen» kar. De ble som regel med én til to vintre. De fant snart ut at det var tryggere å stå i en smie eller på et snekkerverksted.

Det ansågs da for å være sikrere også økonomisk å være bygningsmann. De kunne komme hjem med opptil 100 daler for en sommer, og 400 kroner var mange penger den gang. Der kunde kjøpes to hester for den sum. En ku ble betalt med 25 til 30 kroner.

Sosiale skiller

Det hendte at en husmann stod økonomisk sterkere enn bonden: men likevel kunne selvfølgelig den sosiale forskjell merkes. Og ved kirkegang var den ikke till å komme forbi.

Plasseringen i kirken var bundet av bestemte, uskrevne lover. Embetsmen, bestillingsmenn og prestens medhjelpere hadde sine plasser langs langveggene i koret. Prestefamilien (fruen og barna) hadde en egen inngjerdet stol til venstre i koret. Der måtte ingen andre enn prestefamilien og dens gjester sitte.

Bygdens lærere hadde en tilsvarende «innhegning» på den andre (høyre) side, hvor enhver som var lærer hadde rett til å sitte. Antakelig for å kunne være klokkeren behjelpelig med sangen, da orgel ikke eksisterte dengang. Jeg husker godt min mor forsøkte seg forsiktig frempå da jeg var blitt lærer og sa: «Du kan nå sette deg opp i lærerstolen du nå.»

Det gjorde jeg aldri, men hadde jeg hatt syn for hvilken glede jeg derved hadde skaffet henne, burde jeg visst ha gjort som hun ønsket.

Fra koret og nedover kom så bøndene, og der taltes da om Lødelmel-stolen, Fannemel-stolen, Taraldset-stolen osv. Lengst bak satt da husmennene.

Helt utelukket var det for en mann

5. Eldhus på hus-
mansplassen Kallen.
Fot. 1953.

å sette seg over på kvinnesiden. Like-
så for en kvinne å sette seg på mann-
folksiden (høyre side). Jeg husker
godt at da eldste datter av lensman-
nen i 1897 kom hjem med sin for-
lovede, og han satte seg ved siden av
henne i kirken, så vakte det både
oppsikt og alvorlig kritikk. «De måtte
da vel kunne være fra hverandre i
Guds Hus.» Når de så dertil gikk arm
i arm på veiene, så var skandalen
fullstendig: «De ville agere byfolk.»

Bygden var inndelt i gravlag. Det
var en viss sirkel med passe mange
oppsittere som hørte sammen. Alle
som bodde innenfor nevnte område,
hørte til og ble bedt både i gravøl og
bryllup. Ved begravelser skulle to til
tre mann av gravlaget kaste opp

graven. To som var snekkerkyndige,
lagde kisten, og en som var flink til
å brygge öl, skulle brygge til grav-
ølet. Ölbrygging kunne som regel en
eller annen i hvert hus. All hjelp ble
ytet gratis. Nærmeste naboer skulle
dertil yte melk og flöte etter sedvane.
Også uten betaling.

Juleselskapeligheten var vesentlig
beregnet på slekten. Til barnedåp ble
også nærmeste granner bedt. Om det
var bønder eller husmenn spilte ingen
rolle.

Ungdommens fornøyelser

Andre bearlag kjenner jeg ikke til.
Dog kunne det hende i jula at ung-
dom ba sammen venner og venninner
til dansemoro; men stand og bopel

for de utvalgte var likegyldig. Slekt-
skap spilte derimot en viss rolle. En
avgjørende rolle spilte det at den som
skulle bli bedt, kunne danse. Ved
slike høve var traktementet nokså
enkelt, men ølbollen gikk jo rundt,
når en ble varm av dansen. Lengst
inne i bygden eksisterte nok bearlag
der det gikk mer livlig for seg. Men
vi som bodde fremme i bygden, nær
presten, lensmannen og klokkeren,
var gjerne mer forsiktige.

Ellers bestod fornøyelsene vesentlig
i at ungdommen en og annen sön-
dagskveld tinget seg en «dansestove».
De yngste ble da sendt på bygda for
å underrette om hva som skulle fore-
gå, og der kom som regel rikelig av
danselystne. Det begynte gjerne ved
9-tiden, når jentene var ferdige med
fjösstellet, og det hendte nok der ble
danset til de skulle hjem og stelle
dyrene neste morgen. Ingen bevert-
ning, og sjelden var der noen som
hadde drukket. Var noen «påvirket»,
nektet jentene å danse med dem.

Hver sommer ble der holdt «setre-
helg» på de større setrene. Ungdom-
men ba til seg venner og yngre slekt-
ninger, og vi gikk til seters lørdag
kveld. Disse festligheter begynte ikke
förlitt ut på sommeren, slik at de
kunne ha slått seterhöyet så gjestene
hadde noe å ligge på.

Det hele var basert på dans, og
utpå kvelden om lørdagen begynte
moroa. Der var fast danseplass ute på
setervollen. Var det godvær, ble det
gjærne danset til 4—5-tiden söndag
morgen. Da galdt det å finne seg en
liggeplass på fjöstrevet og finne seg
til rette i höyet. De mer voksne og
modige karer som hadde «fast följe»,
tok gjerne jenten med seg og lå sam-

men med henne. Alle lå i sine klær,
da der ikke fantes sengklær. Man tok
av jakken og bredde over hodet, og
dermed var forberedelsene til natten
gjort.

Alminnelig var det at jentene den-
gang brukte «storeplagg». Dette bruk-
tes mot kulde og regn, og så ut om-
trent som de luretepper som brukes
i våre dager. Heldig var da den ung-
gutten som kunne finne seg en jente
med et stort storeplagg når de skulle
legge seg. Det var fint å skjule seg
under, og det ble mye leven med å
gå rundt og titte under plaggene for
å se hvem som lå sammen.

Der ble da «hvilt» til langt ut på
söndagen. Til söndag middag ble all-
tid servert römmegröt. Hver sørget
for sine gjester. Etter middagen ble
der danset igjen til ca 19-tiden. Da
var det å spise igjen, og så begynne
på hjemveien. Men ennå var ikke
setrehelgen slutt. Nå ble der danset
på en eller annen gård til mandag
morgen.

Setereierne skiftet om å holde
spillemann og hjemme-«dansestove».
Det ble besörget ett år av hver.

En og annen av guttene kunne nok
ha brennevinsflaske i lommen, og
hjemmebrygg kunne der til dels være
rikelig av. Dette medförte naturligvis
at enkelte kunne bli litt glade, men
det var ikke alminnelig at gjestene
ble beruset. Litt verre kunne det bli
siste natten hvis der var öl i danse-
huset.

På nattefrieri

Nattelöperi var der en del av, men
det holdt på å «dö ut» i min ungdom.
Det foregikk da om lördagskveldene
etter alminnelig leggetid. Jentene lå

svært ofte for åpne dører, og det var vel ikke uten beregning. Der hvor det var en eller kanskje to ettertraktete jenter, kunne trafikken bli ganske stor om lørdagsnettene, og der var fedre som hadde atskillig bryderi med å få dørene stengt slik at det hjalp.

Natteløperne var utrolig oppfinnsomme når det galdt å komme inn der de fant låste dører. Var de så heldige å finne kjellerdøren åpen, var det jo bare å gå opp kjellerveien. Husbonden fant da kanskje på å sette en avskjæring fylt med vann på kjellerluken, og når så kavaleren ved å åpne luken fikk seg en god dusj, ble det moro over hele bygden, og uhyre flaut for den som var blitt gjennombløt. Det fikk han siden høre mange fantord om, f. eks. «Du blei reinvaska laurdagskvelden».

At den utbredte natteløping ikke bevirket uekte barn, kom av at når uheld hendte, tok ungdommen sitt ansvar og giftet seg før barnet kom. Jeg vet det hendte at jordmoren måtte hentes før bryllupet var slutt, og det forekom en enkelt gang at barnet ble døpt på bryllupsdagen til foreldrene.

En sokneprest som ved hver første barnedåp undersøkte vielsesdagen, og tok foreldrene fatt hvis der ikke var "lovlig" tid mellom de nevnte høytideligheter, ble veldig upopulær, med betydelig tilbakegang i kirkesøkningen.

Det var alminnelig at man ikke låste inngangsdørene i min ungdom. Grunnen var at tyveri nesten var ukjent. Mange steder hadde ikke låsbare utdører, men det ble etterhånden mer og mer alminnelig å an-

skaffe lås, mest av hensyn til omstreiferne, som begynte å bli nokså plagsomme.

Barnets verden

Å skrive om seg selv smaker meg jo lite, men på en direkte oppfordring får jeg prøve å gjøre det så objektivt som mulig.

Det første jeg husker fra barneårene, er at jeg stod på gulvet og forsynte meg av mors bryster (2 år). Grunnen til at jeg minns det, er at far ertet meg, og jeg følte meg veldig krenket. Det neste jeg husker, var at min nesteldste bror, som reiste til Amerika samme år, kilte meg slik at jeg holdt på å få krampe.

Mitt neste barndomsminne skriver seg fra treogethalvt-års alderen. Far var utenbygds på bygningsarbeid, og min 7 år eldre søster var barnepike i prestegården, så mor og jeg var alene hjemme. En av våre kuer var blitt borte, og mor måtte få tak i folk som kunne bli med henne og finne dyret. Jeg kunne ikke være med, og ved 5-tiden om morgenen tok hun meg opp av sengen og bar meg til nærmeste nabo og la meg der. En stund etter at de var reist til skogs, våknet jeg, men kunne ikke fatte situasjonen, skjönt mor hadde orientert meg kvelden i forveien. Jag løp hjem, men der var lukket og låst. Så bar det til prestegården for å finne min søster. Der var ingen oppe ennå og dørene låst. Jeg var nærmest hysterisk av fortvilelse da jeg kom tilbake til naboen, hvor de holdt på å stå opp. Sent på kvelden måtte jeg hjem igjen i håp om at mor måtte være kommet, men der var ingen. Det var begynt å mørkne, og jeg følte meg forferdelig

ensom og redd. Fra denne begivenhet var jeg mørkredd, og det var jeg plaget av helt til konfirmasjonsalderen. (Kua ble funnet med brukket ben, måtte slaktes og parteres for å kunne bli båret hjem.)

Da jeg var blitt fem år, skulle min søster lære meg å lese, men det forekom meg å være den rene tortur. På skolen bruktes dengang Pontoppidans forklaring, og min søster slet hardt med å pugge alle svarene. Når hun leste høyt og jeg ofte kunne svarene for henne, tydet mor det slik at jeg måtte være ualminnelig begavet.

Elleve år gammel var jeg for første gang på bispevisitas. Under eksaminasjonen spurte biskop Hvosløf: "Hvor er Guds rike?" Ingen svarte. Spørsmålet ble gjentatt, og langt om lenge våget jeg meg til å svare: «Guds rike er inne i oss». Da kom biskopen bort til meg, la en hånd på skulderen min og sa: «Det er riktig det, gutten min, Guds rike er inne i hver enkelt av oss.»

Denne storbedrift kunne min mor aldri glemme.

Skole og konfirmasjon

Skolen i vår krets var todelt. Det vil si at alle barna i småskolen (7—10 år) ble undervist for seg, samlet i én skolestue, og på tilsvarende måte elevene i storskolen (10—14 år). Hvert barn hadde 16 ukers skolegang i året.

Men vi hadde også en annen skole: «Fri-skulen i Hornindal». – Da klokker og stortingsmann Knut Kirkhorn døde i 1885, ble Edv. Liljedal fra Sogn ansatt som lærer. En stor del av kretsen ville ha en annen mann, og som protest leide opponentene

eget lokale og fikk tak i den senere så kjente skolemann Haakon Aasvejen. Han hadde opprinnelig tenkt å holde skole for konfirmert ungdom; men en del av folkeskolens elever gikk også over på friskolen, og stridens bølger gikk høyt innen bygden.

Aasvejen var venstremann og målmann, og da det snart gikk det ord at han også var fritenker, kom det religiøse moment til å virke med atskillig tyngde. Den daværende sokneprest Krogh var høyremann, avholdsmann og riksmålsmann, og gikk til angrep på friskolen fordi den ikke var kristelig nok, var målskole og mye annet ondt. Og så var det avisene kalte «krigen i Hornindal» i full gang. Det var ikke bare fine midler som ble brukt i striden. Således fikk soknepresten en juleaften sendende en flaske brennevin med en mindre fin følgeskrivelse.

For oss som var barn i denne tiden, ble det en ond tid. At der ofte kunne bli et spent forhold mellom naboer, kunne være leit nok. Verre var det at det også kunne ramme de enkelte hjem. Spesielt hadde kvinnene vanskelig for å forlate «prestepartiet», selv om mannen hadde gjort det. (De var ikke sikre på at Vårherre skjönte landsmål.)

Presten var en bra mann, men temmelig sta, og mente seg berettiget til å bestemme over menighetens mening. Aasvejen var også en bra mann og intelligensmessig helt overlegen. Da en del av Aasvej-partiet skaffet seg «rent flag» istedenfor unionsflagget, syntes mange at nå står ikke verden lenge.

Utenom friminuttene i skolen, da vi kunne slå ball eller leke «siste par ut», var lek nesten ukjent. I 9–10

års alder måtte guttene bort og gjete om sommeren, — jeg tror det ble betalt med 80 öre uken og kosten.

Som avslutning på skoletiden kom konfirmasjonen, som foregikk i all stillhet. På selve konfirmasjonsdagen måtte konfirmanten holde seg hjemme. Ikke oppsøke kamerater, ikke ta imot besøk, men holde seg alene og tenke over dagens høytidelige løfte. Konfirmanten fikk alt nytt av sko og klær, men ingen presanger. Det hendte at barn med få kunnskaper — og det ville alltid bety: små evner — ble vist tilbake, og måtte ha ett år mer skolegang. Dette vakte alltid sorg i hjemmet og bitterhet mot presten, kanskje også mot læreren.

Ten-åring på arbeid

Personlig måtte jeg ikke ut og arbeide for andre før jeg var konfirmert, men mine to eldre brødre måtte ut og gjete fra 9 års alderen. Da hadde de en ond tid. Maten var lite bra, og de måtte se på at bondens egne barn hadde det bedre. Det var dette som berget meg fra å bli bortsatt som gjetergutt. Mor ville ikke at jeg som var den yngste, skulle oppleve det samme. Som yngste barn fikk jeg være hjemme til jeg var konfirmert. Om vinteren gikk jeg på fortsettelseskolen, og fra april til oktober året etter var jeg gårdsgutt hos presten.

På prestegården hadde jeg vanlig gårdsarbeid og måtte også snekre en del husgeråd samt reparere alle redskaper. Våronna gjorde jeg helt alene, pløyde, harvet og sådde, samt lesset, kjørte ut og spredde all gjødsel. I slåttonna hadde jeg hjelp av to piker. Der var meget udyrket mark å slå med «kortljå». Alle vi tjenere

spiste på kjøkkenet, men på gårdene spiste alle ved samme bord. Bøndene gikk alltid selv med på arbeid, men ikke presten.

Hos presten hadde jeg kost og losji, men kosten var mager. Lønnen for sommerhalvåret var 65 kroner. Pengene rakk nesten til et vinterkurs på amtskolen.

Sommeren etter var jeg skyssgutt på et større hotell. Her hadde jeg utmerket både mat og værelse og tjente 120 kroner. Pengeforbruket den sommer var kr. 1,20.

Nye muligheter?

Interessene var jo sterkt konsentrert om spørsmålet: Hva skal en slå inn på? For en husmannsgutt var det i grunnen bare tre muligheter: bli arbeidsmann, reise til Amerika, eller gå på seminaret.

Jeg, og mange med meg, valgte seminaret, fordi utdannelsen var så kort at det gikk an å låne seg fram.

Noe som gjorde et sterkt — og bestemmende — inntrykk var at min eldste bror, som var blitt lærer, kom hjem i feriene med stivstrøken snipp og blankpussede sko. Slik måtte jeg også kunne bli. Når dertil kom at han ble bedt til prestens når bygdens lærere var der, ved bispe- og prostevisitas, var i grunnen loddet kastet.

Vanskeligheten ville naturligvis bli å skaffe penger. Min mor forsøkte å få far til å låne meg det nødvendige, men det var tvert nei med den begrunnelse at de andre tre barna hadde greid seg selv, det skulle også jeg gjøre. Der skulle ikke gjøres forskjell.

Så ble det å dra på bygden og be om kausjonister, og det ble min hittil tyngste gang. Der skulle skaffes åtte

kausjonister til et lån på 800 kroner. Jeg skjönte jo siden at far sa nei fordi han hadde nektet min søster reise-penger da hun skulle til Amerika. Grunnen til at han nektet dengang, var nok at han håpet på den måte å hindre hennes Amerika-reise. En onkel av oss fikk höre dette og ga far en skrape og lånte min søster 225 kroner, som trengtes den gang. Hun betalte det tilbake innen første nyttår. Dette ante jeg ikke før jeg i 1950 besøkte henne i U.S.A.

Over nyttår 1901 begynte jeg på Elverum seminar. De andre 71 elever hadde gått der fra skoleårets begyn-nelse, og for meg holdt det hardt med å komme etter. I slutten av mai var hele karen kaputt. Öynene sviktet totalt, og legen sa jeg måtte slutte og søke öyenspesialist. Imidlertid: takket være gode briller og en sommer med hvile, kunne jeg ta fatt på ny. Om hösten fikk jeg et stipend som dekket utgiftene til skolepenger, og sommeren 1902 kunne jeg reise hjem med mine eksamenspapirer — 19 år gammel. Dertil kom at jeg hadde fått et to års vikariat ved Hamar offentlige skole for döve, og den som var lykkelig og takknemlig det var jeg, og ikke mindre far og mor. Far syntes at i slik heldig situasjon måtte han span-dere 30 kroner så jeg kunne möte opp på skolen i ny dress.

Forbi

Far hadde flere ganger forsökt å få

kjöpe plassen, og var villig til å be-tale atskillig over dagspris. Bonden satt i trange ökonomiske kår, men lot seg ikke friste. Han hade selv åtte barn, så der ville bli bruk for all den jord som kunne skaffes. Min mor var derfor sterkt interessert i at datter til bonden og jeg skulle bli gift, det skulle være en lettvint handel. Men jeg var höyst uenig, antakelig datte-ren også. Der var ingen hindring for en husmannssönn å bli gift med en gårdbrukerdatter, og en husmanns-datter måtte gjerne gifte seg med en gårdbruker, hvis hun var et arbeid-somt og bra menneske.

Da alle barna var reist ut og blitt selvhjulpne, pakket far og mor sine nödvendigste eiendeler og dro til Amerika til nesteldste sönn, Rasmus, som i mange år gjentatte ganger hadde anmodet dem om å tilbringe sin alderdom hos ham. Det var i 1905, og de nærmet seg da 70 år. Hadde jeg ikke vært bundet av rekruttsko-len, var jeg blitt med.

Hovedbrukets eier var så rimelig at mine foreldre fikk tilbakebetalt det de hadde betalt i bygselpenger, 520 kroner, trass i at han måtte låne pengene, og neppe hadde noen juri-disk plikt i den anledning. — Nå er en del av plassens dyrkede areal ut-lagt til kulturbeite. Husene ble ståen-de noen få år. Grunneieren kjøpte senere uthusene, og ville gjerne kjøpe beboelseshuset også, men han turde ikke stifte mer gjeld.

Kommentar

Fortelleren, Olav Kirkhorn, ble født på husmannsplassen Rabben under gården Kirkhorn i Hornindal i Nordfjord den 26. november 1882.

Sommeren 1902, vel 19 år gammel, tok han eksamen ved lærerskolen på Elverum, og i de to følgende år vikarierte han som lærer ved Hamar offentlige skole for døve. I 1904 fikk han stilling som hjelpelærer ved Kristiania kommunale tvangsskole for gutter (Geitemyra skole), og i 1911 virket han som første-lærer ved skolen. Derpå gikk han over til hjelpeskolen i Kristiania/Oslo, hvor han ble tilsynslærer i 1929. Han tok avskjed i 1949.

Beretningen er skrevet for Norsk Folkemuseum i slutten av 1950-årene. Den offentliggjøres her i noe forkortet skikkelse og med en forsiktig omgruppering av stoffet. Rettskrivningen er i alt vesentlig forfatterens egen.

Reidar Kjellberg